

دانشگاه امام صادق علیه السلام

دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد
پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته الهیات، معارف اسلامی و ارشاد

فقر از دیدگاه قرآن کریم

مهدی الله خواه

استاد راهنما:
دکتر محمود کریمی

استاد مشاور:
حجت الاسلام غلامرضا مصباحی مقدم

اسفند ۱۳۸۷

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و از این پایان‌نامه‌ی
کارشناسی ارشد برای دانشگاه امام صادق (ع) نیز محفوظ است.
نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

چکیده

بر مبنای تفکر اسلامی، «عدل» عبارت است از قرار گرفتن هر چیز در جای خود، و اگر تمام ابعاد عدل محقق شود، جامعه ایده‌آل اسلامی شکل خواهد گرفت. اقتصاد، یکی از این ابعاد است که نقشی کلیدی در زندگی بشر دارد و مهمترین مبحث اقتصادی که بر اساس تعالیم دین، در ایمان و کفر انسان نیز مؤثر است، موضوع فقر می‌باشد. گام اول در این بررسی، مطالعه و دقت در آیات قرآن کریم و استخراج و مطالعه و مفهوم‌یابی و دسته‌بندی موضوعی است. با مطالعه قرآن کریم، مشاهده می‌شود که با الفاظ گوناگونی به این موضوع و مفاهیم مترادف و متضاد آن اشاره شده؛ در نتیجه می‌توان ادعا کرد که فقر یک واژه محوری است و باید پیرامون آن به بررسی سایر مفاهیم پرداخت. گام بعدی که در این مسیر باید برداشته شود و در حقیقت اصلی‌ترین بخش تحقیق است، کشف و استخراج راه‌کارهای علمی و عینی برون‌رفت از فقر از دیدگاه قرآن کریم است. در این پژوهش، سرفصل‌های مهم در این موضوع اقتصادی، استخراج شده و می‌تواند مقدمه‌ای برای تحقیقات بعدی باشد. محوریت اصلی در این تحقیق، آیات شریفه قرآن کریم است و به تناسب موضوع از برخی روایات نیز استفاده شده است. ولی بحث دقیق‌تر درباره روایات مرتبط به این موضوع نیاز به مجالی موسع‌تر دارد. ضمناً این تحقیق در نظر دارد که ثابت کند دین اسلام یک دین ذوجوه و ذوابعاد است و برای تمام بخش‌های زندگی بشر برنامه دارد و راه‌کارهای رفع تمامی مشکلات و موانع را نیز دربردارد.

واژگان کلیدی: فقر، قتر، ضعف، استضعاف، مسکنت، بؤس، املاق، عسره، عیله، غنا، تکاثر، وسعت،

استطاعت

تقدیم با سپاس

به مادر مرحومه و مهربان و پدر بزرگوارم؛
که ایمان، راستی و ولایت را در جان من ریختند،

و به اساتید محترم سالیان تحصیل، خصوصاً جناب آقای دکتر کریمی؛

که تهذیب و سپس تعلیم را به من آموختند،

و اساتیدی که خالصانه در مسیر پژوهشهای قرآنی و اسلامی - همچون مرحوم استاد

علی اکبر غفاری صفت - گام برداشته اند؛

و به همسر گرامی و سایر عزیزانی که همراهی صمیمانه، لطف و دعای خیرشان

همیشه همراهم بوده است.

فهرست مطالب

شماره صفحه	عنوان
۱	فصل اول کلیات پژوهش
۲	۱-۱ کلیات
۲	۱-۱-۱ مقدمه
۴	۲-۱-۱ بیان مسأله‌ی پژوهش
۵	۳-۱-۱ ضرورت انجام پژوهش
۵	۴-۱-۱ اهداف پژوهش
۶	۵-۱-۱ سؤالات پژوهش
۶	۶-۱-۱ فرضیه پژوهش
۷	۷-۱-۱ مراحل انجام پژوهش
۸	۸-۱-۱ جنبه‌های نوآوری پژوهش
۹	۲-۱ فقر در لغت و اصطلاح
۹	۱-۲-۱ اشاره به پیشینه‌ی مباحث معنایی در زمینه‌ی فقر
۱۰	۲-۲-۱ فقر در لغت
۱۳	۳-۲-۱ فقر در اصطلاح
۱۳	۱-۳-۲-۱ فقر در فقه
۱۶	۲-۳-۲-۱ فقر در فلسفه
۱۷	۳-۳-۲-۱ فقر در عرفان
۱۸	۴-۳-۲-۱ فقر در اقتصاد
۱۹	۱-۴-۳-۲-۱ فقر مطلق
۱۹	۲-۴-۳-۲-۱ فقر نسبی
۲۰	۳-۱ جمع بندی و نتیجه‌گیری فصل اول

۲۱ فصل دوم - فقر در قرآن کریم
۲۲ ۱-۲ مقدمه
۲۲ ۲-۲ فقر در آیات قرآن کریم
۲۳ ۱-۲-۲ وعده‌ی شیطان به انسان درباره فقر
۲۴ ۱-۱-۲-۲ سوره بقره ۲ / آیه ۲۶۸
۲۶ ۱-۱-۱-۲-۲ روایات تفسیری
۲۸ ۲-۲-۲ لزوم اعطای کمک مالی به فقرا
۲۸ ۱-۲-۲-۲ سوره بقره ۲ / آیه ۲۷۱
۳۱ ۲-۲-۲-۲ سوره توبه ۹ / ۶۰
۳۳ ۳-۲-۲-۲ سوره حج ۲۲ / ۲۸
۳۴ ۳-۲-۲ فقر و غنا
۳۵ ۱-۳-۲-۲ سوره بقره ۲ / آیه ۲۷۳
۳۸ ۲-۳-۲-۲ سوره نساء ۴ / ۶
۴۰ ۳-۳-۲-۲ سوره نساء ۴ / ۱۳۵
۴۲ ۴-۳-۲-۲ سوره نور ۲۴ / ۳۲
۴۶ ۵-۳-۲-۲ سوره حشر ۵۹ / ۸
۴۸ ۴-۲-۲ فقر حقیقی در برابر خداوند
۴۹ ۱-۴-۲-۲ سوره آل عمران ۳ / آیه ۱۸۱
۵۱ ۲-۴-۲-۲ سوره قصص ۲۸ / ۲۴
۵۳ ۳-۴-۲-۲ سوره فاطر ۳۵ / ۱۵
۵۶ ۴-۴-۲-۲ سوره محمد ۴۷ / ۳۸
۵۷ ۵-۲-۲ معنای لغوی فقر
۵۸ ۱-۵-۲-۲ سوره قیامه ۷۵ / ۲۵
۵۹ ۳-۲ جمع بندی و نتیجه فصل دوم: کاربردهای مختلف فقر در قرآن

۶۰ ۱-۳-۲. فقر ذاتی انسان
۶۰ ۲-۳-۲. فقر اقتصادی و مالی
۶۱ ۳-۳-۲. فقر فرهنگی و اجتماعی
۶۲ فصل سوم: مفاهیم قریب المعنا و مقابل فقر در قرآن کریم
۶۳ ۱-۳. مفاهیم و اصطلاحات قریب المعنا فقر در قرآن کریم
۶۳ ۱-۱-۳. قتر
۶۳ ۱-۱-۱-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۶۴ ۲-۱-۱-۳. کاربرد در قرآن کریم
۶۶ ۲-۱-۳. ضعف / استضعاف
۶۶ ۱-۲-۱-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۶۷ ۲-۲-۱-۳. کاربرد در قرآن کریم
۶۹ ۳-۱-۳. مسکنت
۶۹ ۱-۳-۱-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۷۱ ۲-۳-۱-۳. کاربرد در قرآن کریم
۷۷ ۴-۱-۳. املاق
۷۷ ۱-۴-۱-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۷۷ ۲-۴-۱-۳. کاربرد در قرآن کریم
۷۸ ۵-۱-۳. بؤس
۷۸ ۱-۵-۱-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۷۹ ۲-۵-۱-۳. کاربرد در قرآن کریم
۸۰ ۶-۱-۳. عسرہ
۸۰ ۱-۶-۱-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۸۰ ۲-۶-۱-۳. کاربرد در قرآن کریم
۸۲ ۷-۱-۳. عیلة

۱۸۲ ۱-۷-۱-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۱۸۲ ۲-۷-۱-۳. کاربرد در قرآن کریم
۱۸۳ ۲-۳. مفاهیم و اصطلاحات مقابل فقر در قرآن کریم
۱۸۳ ۱-۲-۳. غنا
۱۸۳ ۱-۲-۲-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۱۸۴ ۲-۲-۲-۳. کاربرد در قرآن کریم
۹۲ ۲-۲-۳. توسعه
۹۲ ۱-۳-۲-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۹۲ ۲-۳-۲-۳. کاربرد در قرآن کریم
۹۶ ۳-۲-۳. تکاثر
۹۶ ۱-۱-۲-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۹۷ ۲-۱-۲-۳. کاربرد در قرآن کریم
۹۸ ۴-۲-۳. استطاعت
۹۸ ۱-۴-۲-۳. معنای لغوی و اصطلاحی
۹۹ ۲-۴-۲-۳. کاربرد در قرآن کریم
۱۰۰ ۳-۳. خلاصه و نتیجه فصل سوم
۱۰۱ فصل چهارم: راهکارهای کاهش آثار، جلوگیری و توقف فقر
۱۰۲ ۱-۴. مقدمه
۱۰۲ ۱-۱-۴. فقر طبیعی
۱۰۳ ۲-۱-۴. فقر جسمی
۱۰۳ ۳-۱-۴. فقر روحی و معنوی
۱۰۳ ۴-۱-۴. فقر فرهنگی
۱۰۴ ۵-۱-۴. فقر مالی
۱۰۴ ۲-۴. علل فقر

۱۰۶ دیدگاه ارزشی قرآن نسبت به فقر	۳-۴
۱۰۶ نگاه مثبت به فقر	۱-۳-۴
۱۰۷ نگاه منفی به فقر	۲-۳-۴
۱۰۸ راهکارهای قرآنی برای نابودی فقر	۴-۴
۱۰۸ قسمت اول: مقدمات	۱-۴-۴
۱۱۱ قسمت دوم: فقر زدایی و کمک به هم نوعان	۲-۴-۴
۱۱۱ ایتار مال و انفاق	۱-۲-۴-۴
۱۱۲ بخل نورزیدن	۲-۲-۴-۴
۱۱۳ حق معلوم، گامی در جهت کاهش آثار فقر	۳-۲-۴-۴
۱۱۶ قسمت سوم: بهره گیری از مواهب الهی و امکانات جامعه در راستای اهداف الهی	۳-۴-۴
۱۱۸ قسمت چهارم: از اموال و ابزارها به صورت کامل و بهینه بهره گیری کنیم	۴-۴-۴
۱۲۲ قسمت پنجم: مصادیق تقابل با اهداف و ارزش های الهی	۵-۴-۴
۱۲۵ راهکارهای از بین بردن فقر در جامعه از دیدگاه قانون اساسی	۵-۴
۱۲۷ خلاصه و نتیجه فصل چهارم	۶-۴
۱۲۹ فهرست منابع و مآخذ	

فصل اول

کلیات پژوهش

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين. و الصلاة و السلام على سيدنا محمد و آله الطاهرين.

۱-۱. کلیات

در این فصل علاوه بر اشاره به کلیات مشترک مورد بحث درباره تحقیق (اعم از بیان مسأله، ضرورت، اهداف، سؤالات، مراحل، محدودیت‌ها و جنبه‌های نوآوری پژوهش)، به بررسی لغوی و اصطلاحی فقر از دیدگاه اندیشمندان و صاحبان علوم مختلف خواهیم پرداخت و در نهایت با یک جمع‌بندی، فصل اول این نوشتار را به پایان خواهیم برد. إن شاء الله

۱-۱-۱. مقدمه

امروزه پدیده فقر، یک مسأله‌ی بغرنج اجتماعی است که همه‌ی مردم جهان به‌نحوی، نظاره‌گر و متأثر از آثار و نتایج شوم آن هستند. با اینکه مکتب‌های ساخته‌ی دست بشر، هر از گاهی آمده‌اند و ادعای ارائه‌ی راه‌حل برای آن نموده‌اند، ولی هر یک پس از مدتی از فقر محتوای خویش سوخته و به باد فنا سپرده شده‌اند. اکنون جهان، مایوس از نظام سرمایه‌داری، کمونیسم و لیبرال دموکراسی، چشم به اسلامی دوخته که پس از قرن‌ها گوشه‌نشینی و عزلت، به دست سلاله‌ی پاک نبی و مجدد اسلام در این قرن، حضرت امام خمینی - رحمت الله علیه - پا به صحنه‌ی جهان گذاشته تا مردم را از زنجیر فقر و اسارت ظلم برهاند. ایشان در پیام برائت از مشرکین، این ستمگران زمان، می‌فرمایند: «فریاد برائت ما، فریاد فقر و تهی‌دستی گرسنگان و محرومان و پابرنه‌هایی است که حاصل عرق جبین و زحمات شبانه‌روزی آنان را زراندوزان و دزدان بین‌المللی به یغما برده‌اند و حریصانه از خون دل ملت‌های فقیر و کشاورزان و کارگران و زحمت‌کشان به اسم سرمایه‌داری و سوسیالیسم و کمونیسم

مکیده و شریان حیات اقتصاد جهان را به خود پیوند داده‌اند و مردم جهان را از رسیدن به کمترین حقوق حقّهی خود محروم نموده‌اند.^۱

امروزه این تکلیف سنگین بر عهده‌ی همه‌ی دلسوزان اسلام است که چهره‌ی فقرستیز اسلام را در بیان قرآن کریم و سنت ائمّه‌ی اطهار - علیهم السّلام - به مردم جهان معرفی کرده، برنامه‌ای عملی برای زدودن فقر از جهان ارائه دهند. امام خمینی - قدّس سرّه الشریف - می‌فرماید: «ارائه‌ی طرح‌ها و اصولاً تبیین جهت‌گیری اقتصاد اسلام در راستای حفظ منافع محرومین و گسترش مشارکت عمومی آنان و مبارزه‌ی اسلام با زراندوزان، بزرگترین هدیه و بشارت آزادی انسان از اسارت فقر و تهی‌دستی به شمار می‌رود».^۲

با توجه به اینکه دین اسلام، دینی جامع برای هدایت انسان در همه‌ی ابعاد زندگی است؛ بنابراین کمتر مسأله‌ای از زندگی بشر را می‌توان یافت که مورد توجه این دین قرار نگرفته باشد. اسلام به همان اندازه که به آخرت پرداخته، دنیا را نیز مدنظر قرار داده؛ و اگر به «نماز» سفارش نموده، به «زکات» نیز توصیه کرده است. از طرف دیگر، خداوند همچنان‌که برای تعلیم بشر، کتاب نازل کرده، میزان را برای تعدیل فرد و جامعه فرستاده و اقامه‌ی عدل و قسط را، سرلوحه‌ی برنامه‌ی همه‌ی انبیاء دانسته تا بساط کهنه‌ی فقر و فلاکت از صحنه‌ی زندگی انسان برچیده، و غنا که از فضل خداوند است، بر پهنه‌ی گیتی گسترده شود. بر همین اساس پیشوایان دین مبین اسلام فرموده‌اند: «لو عدل فی النّاس لاستغنوا»^۳. بنابراین با توجه به شمولیت اسلام در توجه به کلیه‌ی ابعاد زندگی انسان؛ مسائل اقتصادی، مال و ثروت و راه‌های صحیح کسب آن نیز از نظر دور نمانده و توجه خاصی به آن شده است.

۱. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۲۰ (تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول، پاییز ۷۸)، ص ۳۱۸

۲. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۲۰، ص ۳۴۰

۳. اگر عدالت در میان مردم اجرا می‌گشت همه غنی و بی‌نیاز می‌شدند.

۱-۱-۲. بیان مسأله پژوهش

بحث درباره‌ی پدیده‌ی فقر، شناخت عوامل و راه مبارزه با آن از زمان‌های دور مورد توجه مکاتب، صاحب‌نظران و تا حدودی حکومت‌ها بوده است. شاید به‌ندرت بتوان مسأله‌ای مانند آن یافت که در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی یک جامعه دخالت داشته باشد. اهمیت فقر در مسائل دینی نیز تا حدی است که ممکن است انسان مؤمن را به کفر و تباهی در دین بکشاند. اشارات فراوانی که در آیات قرآنی و روایات معصومین - صلوات الله علیهم - وجود دارد، همگی دالّ بر این است که دین مبین اسلام با تمام توان خود در برابر فقر اقتصادی و مالی به عنوان تهدیدکننده‌ی ایمان مردم به مبارزه برخاسته و راه‌کارهای گوناگونی در این زمینه ارائه نموده است.

بر همین اساس از یک سو، کاربرد مفهوم فقر در عرف، باورهای اجتماعی و ساختاربندی سطوح مختلف اجتماع از جنبه‌های گوناگون اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اعتقادی؛ و از سوی دیگر، واقعیت تصورات ما از فقر، مصادیق فقیر در جامعه، راه‌کارهای مبارزه با فقر و تکاثر، و ترویج انفاق و صدقه و ابهامات موجود در این مسائل، این انگیزه را ایجاد می‌کند که جهت بازشناسی و بازیابی دقیق‌تر فقر و مفهوم آن، از دیدگاه قرآن کریم و رفع ابهامات، پژوهشی جامع صورت گیرد.

برای انجام چنین پژوهشی، دغدغه و انگیزه‌ی تحقیق در آیات قرآن کریم جهت بازشناسی مفاهیم یک موضوع، آشنایی با روش تحقیق موضوعی در قرآن و ارائه‌ی یک نمونه نیز بسیار ضروری به نظر می‌رسد.

با توجه به توضیحات فوق و بر اساس مطالعات و بررسی‌های به عمل آمده، مسأله‌ای که این تحقیق می‌خواهد به صورت جدی به آن بپردازد، به این صورت بیان می‌گردد:

کاربرد مفهوم فقر و مفاهیم مترادف و مقابل آن در قرآن کریم چگونه است؟

۳-۱-۱. ضرورت انجام پژوهش

تکثر موجود در تعریف فقر و نیز در مفاهیم مترادف و مقابل آن (در قرآن کریم، روایات اهل بیت عصمت و طهارت - علیهم السلام -، علوم مختلف و سطح جامعه) و نوع تعامل گروه‌های مختلف جامعه اعم از اقتصاددانان، کارگزاران و ... با آن، باعث شدت یافتن ابهام در فهم دقیق این موضوع شده است. علاوه بر این در مقالات و نشریات و کتب گوناگون، به صورت ریشه‌ای به این موضوع پرداخته نشده است.

آنچه جای خالی آن در بین تمامی منابع برون دینی (اعم از کتب، مقالات، نشریات و ...) به وضوح قابل مشاهده است، رجوع به قرآن به عنوان اصلی‌ترین منبع دینی ما و به تعبیر دیگر قانون اساسی حیات بشری است. آنچه باید در حقیقت صورت پذیرد مراجعه اولیه به قرآن کریم و کشف مفهوم موضوعات مختلف و سپس کشف قوانین موجود در قرآن است، تا در مراحل بعدی مطالعات و تحقیقات، بتوان ادعا کرد که خشت اول در مسیر فهم مفاهیم و اصطلاحات و کشف قوانین، به درستی نهاده شده است.

۴-۱-۱. اهداف پژوهش

الف) بررسی معنای لغوی و اصطلاحی فقر از دیدگاه لغویین، مفسرین، فقها، فلاسفه، عرفا و اقتصاددانان.

ب) بررسی مفهوم فقر به عنوان یکی از علل اقتصادی انحراف جامعه در ابعاد مختلف (و شاید مهم‌ترین و اصلی‌ترین علت انحراف جامعه)، از دیدگاه قرآن کریم.

ج) بیان اهمیت موضوع «مال» به عنوان سرمنشأ ایجاد یا نابودی فقر از دیدگاه مکتب اقتصادی اسلام.

د) بیان ضرورت گردش مال در جامعه با دستور انفاق، و تأکید بسیار زیاد قرآن کریم بر این موضوع به عنوان راه حل اصلی مبارزه با فقر.

۵-۱-۱. سؤالات پژوهش

موارد ذیل اولین سؤالاتی است که از ابتدای انتخاب موضوع، ذهن نویسنده را درگیر خود کرده است:

الف) کاربردهای فقر در قرآن کریم چیست؟ در چه آیاتی و با چه هدفی از این واژه استفاده شده است؟

ب) مفاهیم مرتبط با فقر در قرآن کریم (مفاهیم مترادف و مقابل) کدامند؟

ج) راه کارهای قرآن کریم برای برون رفت از فقر چیست؟

۶-۱-۱. فرضیه پژوهش

موارد زیر به عنوان فرضیه پژوهش می تواند مورد بحث و کنکاش قرار گیرد:

۱. فقر در قرآن کریم کاربردهای مختلفی دارد که عبارتند از:

• فقر ذاتی انسان در برابر غنای خداوند. (به عنوان نمونه: ۳۸/۴۷)

• فقر اقتصادی و مالی. (به عنوان نمونه: آیات ۶/۴ و ۸/۵۹)

• فقر فرهنگی و اجتماعی

• فقر روحی و عاطفی

۲. مفاهیم مرتبط با فقر در قرآن کریم به دو دسته تقسیم می شوند:

• مفاهیم متقارب با فقر: عیله، مسکنت، استضعاف، ضعف، املاق، عسره، بؤس، قتر.

• مفاهیم مقابل فقر: غنا، تکاثر، وسعت، استطاعت.

۳. از مجموع آیات قرآن کریم می توان راه کارهای متعددی برای نابودی، توقف یا کاهش اثرات فقر به دست آورد.

۷-۱-۱. مراحل انجام پژوهش

پس از بررسی موضوعات مختلف که دغدغه‌ی فردی اینجانب در زمینه‌های گوناگون و البته به گونه‌ای مرتبط با همین موضوع پیش روی بود، و با مشورتی که با برخی از اساتید معزز، از جمله جناب آقای دکتر پاکتچی انجام شد، موضوع «فقر از دیدگاه قرآن کریم» برای انجام یک کار پژوهشی انتخاب شد. در ابتدای کار، آیات قرآن کریم که مشتقات فقر و مشتقات کلمات مترادف و مقابل فقر در آنها وجود داشت، استخراج و از میان تفاسیر شیعه و سنی نکات تفسیری و تبیینی آنها انتخاب و جمع‌بندی شد و ذیل آنها قرار گرفت، و سپس در فصل‌های بعدی با استفاده از منابع دیگر و روایات صادره از جانب امامان معصوم - صلوات الله علیهم - متن تحقیق، به این صورت آماده‌ی ارائه شد.

تذکرات لازم:

- در بیشتر قسمت‌های این تحقیق، جهت ایجاد وحدت رویه، از ترجمه‌ی قرآن کریم توسط آیت الله مکارم شیرازی استفاده شده است. دلیل انتخاب این ترجمه، روان بودن، تفسیری بودن و دقیق‌تر بودن آن می‌باشد. البته در برخی موارد نیز از ترجمه موجود در کتاب «الحیات» اثر آقای محمدرضا حکیمی استفاده شده است. دلیل این انتخاب نیز این بود که نوع ترجمه به متن و محتوای موضوع بحث نزدیک‌تر بود.

- در مراجعه به تفاسیر ابتدا قرار بود تفاسیر اهل سنت جدای از تفاسیر شیعه مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت ضمن مقایسه‌ی این دو دسته از تفاسیر، نتایجی از آنها استخراج شود. ولی مراجعات مکرر باعث شد به این نتیجه برسیم که دیدگاه مفسران جز در موارد معدود، در بسیاری موارد با هم هم‌خوانی و اشتراک دارند، و تفکیک این دو گروه تفسیر ممکن است موجب اطاله‌ی کلام گردد؛ لذا

بخش مربوط به آیات در تفاسیر شیعه و سنی، با هم آورده می‌شود و لابلائی بحث از آیات، در صورت لزوم، به تقابل و تفاوت دیدگاه‌های این دو مذهب مسلمان اشاره خواهد شد.

- به دلیل گستردگی تفاسیر اهل سنت و شیعه، لازم بود که تعدادی از تفاسیر به عنوان مبنای مراجعه به تفاسیر، انتخاب و آیات در آن‌ها مورد بررسی قرار گیرد. البته لازم به ذکر است که از تفاسیر دیگر نیز در موقعیت‌های مناسب استفاده شده و یا به آن‌ها مراجعه شده است. نام برخی از تفاسیر منتخب و کتب واژه‌شناسی قرآن را که بیشترین دفعات مراجعه به آن‌ها صورت گرفته است، در اینجا می‌آوریم:

۱. المیزان فی تفسیر القرآن؛ سید محمد حسین طباطبایی.

۲. مجمع البیان لعلوم القرآن؛ طبرسی.

۳. التبیان فی تفسیر القرآن؛ طوسی.

۴. التفسیر الحدیث؛ محمد عزت دروزه.

۵. أظیب البیان فی تفسیر القرآن؛ طیب اصفهانی.

۶. الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل؛ محمود زمخشری.

۷. تفسیر نمونه؛ ناصر مکارم شیرازی.

۸. تفسیر نور؛ محسن قرائتی.

۹. المفردات فی غریب القرآن؛ راغب اصفهانی.

۱۰. التحقیق فی کلمات القرآن الکریم؛ حسن مصطفوی.

۱۱. مجمع البحرین؛ فخرالدین طریحی.

۸-۱-۱ جنبه‌ی نوآوری پژوهش

وارد شدن در میدان تفسیر موضوعی قرآن به ویژه موضوعاتی که نه تنها بعد اجتماعی دارد، بلکه دارای ابعاد اقتصادی و فرهنگی نیز هست، ضرورتی غیر قابل انکار است. بسامد واژه‌ی فقر و